

Ворислик ҳуқуқи соҳасида коллизия масалалар

Байжанова Рамуза Теңелбай қызы

Қорақалпоқ давлат университети Юридика факультети

Ҳуқуқ ва бизнес мутахассислиги магистранти

Аннотация: ушбу мақолада, ворислик ҳуқуқи ҳақида, чет эл фуқораларининг ҳуқуқ лаёқати, ворислик ҳуқуқи бўйича коллизия масалалари, васиятноманинг шакиллари ва бошқа давлатнинг қонунчилигидаги фарқлар акс эттирилган.

Калит сўзлар: ворислик ҳуқуқи, чет эл фуқаролари, васиятнома, ворислар, кўчар ва кўчмас мулк, коллизия масалалари, меросхўрлар, мерос олиш

Ворислик ҳуқуқи (droit successoral, Erbrecht, law of succession, hereditary law)- фуқаролик ҳуқуқининг институти сифатида вафот этган шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари бошқа шахсга ўтиши билан боғлиқ бўлган муносабатларни тартибга солади [1]. Ворислик барча ҳуқуқ тизимларида мулкни эгаллашнинг алоҳида усули ҳисобланади.

Ворислик ҳуқуқи иккита асосий – васият эркинлиги ва оила манфаатларини муҳофаза қилиш тамойилларидан ташкил топган.

Агар қариндош-уруғлар бошқа-бошқа давлатлар фуқаролари ёки у ерларда доимий яшайдиган бўлсалар ворислик ҳуқуқлари бўйича кўпгина муаммолар келиб чиқиши мумкин. Масалан, бизнинг ватандошлар ҳар хил мамлакатларда яшашлари,

уларнинг қариндош-уруғлари эса Ўзбекистон Республикасида истиқомат қилишлари мумкин ва табиийки, бу ерда қуйидаги савол вужудга келади: агар чет элдаги шахс вафот этган бўлса, унинг ўзбекистонлик қариндоши мерос олиш ҳуқуқига эгами, бошқа ҳолатда эса ўзбекистонлик шахснинг вафотидан сўнг унинг чет элдаги қариндоши мерос олиш ҳуқуқига эгами? Бу саволларга жавоб, албатта, қариндошлик даражасига, васиятнома мавжудлигига, меросни қабул қилиш муддати ва қонун томонидан қўйиладиган бошқа талабларга жавоб беришига боғлиқдир.

Ворислик ҳуқуқи бўйича чет эл фуқароларининг ҳуқуқ лаёқати масалаларига келадиган бўлсак, шуни айтиш лозимки, чет эл фуқароларининг ҳуқуқлари ўзбекистонлик фуқаролар ҳуқуқларига тенглаштирилади.

Шундай қилиб, Ўзбекистонда чет элликлар ворислик ҳуқуқига эгадирлар. Лекин бу ўринда ворисларнинг қонун, васиятнома бўйича доиралари, васиятномаларнинг шакли, меросни тақсимлаш шартлари қандай аниқланади? Бу савол қўйилишига асос бор, чунки бир мамлакатда васиятнома ёзма шаклда тузилиши ва нотариус томонидан тасдиқланиши лозим, бошқа мамлакатларда эса васиятнома мерос қолдирувчининг ўз қўли билан ёзилиши kifoya. Ворисларнинг навбатини аниқлаш борасида ҳам катта фарқлар мавжуд. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл фуқароси мерос олиш-олмаслиги қайси мамлакатнинг қонуни тадбиқ этилишига боғлиқдир. Баъзи бир давлатларнинг қонунчилиги ва амалиёти бу масалаларни турли тарзда ҳал қилади. Буюк Британия ва АҚШ, Францияда кўчар ва кўчмас мулкка ворислар орасида фарқ мавжуд. ГФРда эса ворислик мулкнинг бирлиги тамойили амалдадир. Ҳам кўчар, ҳам кўчмас мулкка нисбатан мерос қолдирувчининг фуқаролиги қонуни тадбиқ этилади. Худди шундай тамойиллар Венгрия (1979 йилдаги Венгриянинг XXX тўғрисидаги қонуни), Польша (Польшанинг XXX тўғрисидаги 1965 йилдаги Қонуни) [2] ва бошқа давлатларнинг қонунчилигида акс эттирилган.

Ворислик бўйича коллизия масалалари, одатда, давлатларнинг ички қонунчиликлари томонидан тартибга солинади. Баъзи бир масалалар бўйича кўп

томонлама конвенциялар мавжуд. (Васиятнома шакли тўғрисидаги 1961 йил 5 октябрь қонунлар коллизияси тўғрисидаги Конвенция; 1973 йил 26 октябрда Вашингтонда ўтказилган дипломатик конференциясида халқаро васиятноманинг шакли тўғрисида кўп томонлама Конвенция қабул қилинган)[3].

Ворисликка тегишли масалалар Фуқаролик, оила ва жиноят ишлари бўйича икки томонлама шартномалар [4] ва 1993 йил 22 январда қабул қилинган МДХ Конвенциясида ҳам тартибга солинади.

Ушбу масалани ёритганда шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, ворислик васият ва қонун асосида вужудга келади (ФКнинг 67, 68-боблари).

Фуқаронинг ўзига тегишли мол-мулкни ёки бу мол-мулкка нисбатан ҳуқуқини вафот этган тақдирда тасарруф этиш хусусидаги хоҳиш-иродаси васият (will) деб эътироф қилинади (ФКнинг 1120-моддаси).

Бу хоҳиш-ирода, одатда, бир томонлама характерга эга. Васиятнома шахсан тузилиши лозим. Васиятноманинг вакил орқали тузилишига йўл қўйилмайди (ФКнинг 1120-моддаси 2-қисми).

Маълум давлатларнинг қонунчилиги биргаликдаги васиятнома тузишга рухсат беради. Бу васиятномада икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг иродаси ифода этилган бўлиши мумкин. (Германия (эр-хотин томонидан), Англия, АҚШ).

Бундан ташқари, англо-америка ҳуқуқида ўзаролик васиятномалар маълумотлар бир неча шахсларнинг бир бирига нисбатан ўзаролик мажбуриятларини ўз ичига олган.

Францияда қонун (ФКнинг 968-моддаси) ҳам биргаликдаги ҳам ўзаролик васиятномаларни тўғридан-тўғри ман этади. Швейцария қонунчилиги бу масала бўйича ҳеч қандай ҳолатлар кўрсатмаган, лекин суд амалиёти бу васиятномаларни ҳақиқий эмас деб тан олади.

Континентал Европа мамлакатларининг қонунчилиги васиятноманинг қуйидаги асосий шакллари назарда тутади.

1. Шахснинг ўз қўли билан тузган васиятнома – ушбу васиятнома бошидан охиригача

2. мерос қолдирувчининг ўзи томонидан ёзилади, имзоланади ва сана қўйилади. Бу ерда сохта васиятномаларнинг вужудга келиш эҳтимоли камаяди, шунинг учун ҳам машинка ёзувларига йўл қўйилмайди. Васиятноманинг ушбу шакли тузилишининг соддалиги ва васиятнома сирини сақлаш имконини бериши туфайли кенг тарқалган. Лекин у камчиликлардан ҳам ҳоли эмас, масалан, бу ерда васиятноманинг nobуд бўлиши, йўқолиши, учинчи шахс томонидан бошқача таъсир кўрсатилиши эҳтимоли йўқ эмас.
3. Оммавий ҳужжат шаклидаги васиятнома – бу ерда қонунда белгиланган тартибда расмий мансабдор шахс (одатда нотариус) иштирокида васиятнома тузилади (Францияда васиятнома икки нотариус ёки икки гувоҳ иштирокида тузилади). Бу шаклнинг асосий устуворлиги шундаки, васиятноманинг ҳақиқийлиги кафолатланади ва васиятноманинг мазмуни васият қилувчининг иродасига тўлиқ риоя қилинган ҳолда тузилади. Васиятноманинг сақланиши, қонунчиликда қўзда тутилганидек, нотариус ёки бошқа мансабдор шахсга расмий топшириш билан таъминланади.
4. Махфий васиятнома васият қилувчи томонидан тузилиб имзоланади ва елимланган хат жилдда одатда гувоҳлар иштирокида нотариусга топширилади. Бу шакл васиятнома махфийлигини сақлайди ва бу ҳақда Франция ва Германия қонунчиликларида тўғридан-тўғри айтилган (ФКнинг 969 ва 1007-моддалари) (ГФТ 2232-параграфи).

Ўзбекистон Республикасида бу шаклга ФКнинг 1125-моддасин 4 ва 5- қисмлари бағишланган.

Агар вафот этган шахс ўзининг мол-мулкига ёки мол-мулкка нисбатан ҳуқуқлар бўйича васиятнома тузмаган бўлса қонун бўйича ворислик амал қилади. Бу ерда меросни олиш ҳуқуқига эга бўлган шахсларнинг доирасини белгилаган ҳолда, қонун васият қолдирувчининг ҳозир бўлмаган иродасиниқоплашга ҳаракат қилади.

Қонун бўйича меросхўрлар доирасига биринчи навбатда мерос қолдирувчининг

энг яқин қариндошлари киритилади. Шу борада, таъкидлаб ўтиш жоизки, қонун бўйича меросхўрлар доираси ва уларнинг навбати турли хил мамлакатларда бирига ўхшамайди [5].

Ўзбекистон Республикасида ворислик ҳуқуқи доирасида чет эл фуқароларига миллий тартиб тақдим этилади. Бизнинг қонунчилик асосида чет эл фуқаролари мулкни мерос қилиб қолдиришлари ва қабул қилишлари мумкин. Мол-мулкнинг меросхўрлари бўлганда, уларнинг ҳуқуқлари тўла равишда ўзбекистонлик фуқаролар ҳуқуқига тенглаштирилади.

Шундай қилиб, бу борада чет эл фуқароларига миллий тартиб қўлланилади ва ўзаролик тадбиқ этилмайди.

Ўзбекистон Республикаси ФКнинг 1197-моддасига биноан ворисликка доир муносабатлар мерос қолдирувчи васиятномада ўзи фуқароси бўлган мамлакатнинг ҳуқуқини танлаган бўлмаса, мерос қолдирувчи охириги доимий турар жойга эга бўлган мамлакатнинг ҳуқуқи бўйича белгиланади. Демак, ворислик доирасида мерос қолдирувчининг охириги доимий турар жойи коллизия таъминоти бўлиб қолади. Агар мерос қолдирувчи Ўзбекистон Республикасида охириги турар жойига эга бўлган бўлса, бу ерда Ўзбекистон қонунчилиги тадбиқ этилиши лозим. Ушбу қонунчилик бўйича меросхўрларнинг доираси белгиланади, мерос мулкида уларнинг улушлари ва ш.к.лар аниқланади. Агарда мерос қолдирувчининг охириги турар жойи чет эл мамлакати бўладиган бўлса, бу ҳолатда ушбу чет эл давлатининг қонуни тадбиқ этилади.

Ўзбекистон Республикаси ФКнинг 21-моддасига биноан фуқаронинг доимий ёки асосан яшаб турган жойи унинг яшаш жойи ҳисобланади.

Кўчмас мулкка ворислик мазкур мулк жойлашган мамлакат ҳуқуқи бўйича, Ўзбекистон Республикасининг реестрида қайд этилган мол-мулкка ворислик эса, Ўзбекистон Республикасининг ҳуқуқи бўйича белгиланади (ФКнинг 1199-моддаси).

Васият бўйича ворислик тўғрисида ФКнинг 1198-моддасида шундай ҳолат белгилаб қўйилган: шахснинг васиятнома тузиш ва уни бекор қилиш лаёқати,

шунингдек васиятнонинг ва уни бекор қилиш ҳужжатининг шакли, агар мерос қолдирувчи васиятномада ўзи фуқаро бўлган мамлакатнинг ҳуқуқини танлаган бўлмаса, ҳужжат тузилаётган пайтда мерос қолдирувчи доимий турар жойга эга бўлган мамлакатнинг ҳуқуқи бўйича аниқланади. Бироқ васиятнома ёки унинг бекор қилиниши, агар шакл ҳужжат тузилган жойнинг ёки Ўзбекистон Республикасининг ҳуқуқи талабларини қаноатлантирса, шаклга риоя этилмаганлиги натижасида ҳақиқий эмас деб топилмайди.

Шундай қилиб, васиятнома шаклини аниқлаганда, турар жойи тамойили-асосий, қолган тамойиллар эса қўшимча бўлиб ҳисобланади, васиятнома тузиш лаёқатида эса асос қилиб-турар жой тамойили олинган.

Хулоса қилганда, ворислик ҳуқуқи ҳар бир давлат қонунчилигида турли хил шаклларига эга бўлганлиги билан ажиралиб туради, шунингдек, ворислик ҳуқуқи соҳасида коллизия масалалар ҳам қонунчилик доирасида ҳал этилади.

Адабиётлар:

1. Юридическая энциклопедия. Под редакцией М.Ю. Тихомирова. М. 1998. 257-бет.
2. Международное частное право (Действующие правовые акты). М. Институт международного права и экономики. Издательство "Триада, Лтд", 1997. 45-46-бетлар.
3. Богуславский М.М. Международное частное право. Учебник 3-й изд., перераб. и доп. М. Юрист, 2000.
4. Масалан, Ўзбекистон Республикаси ва Украина ўртасида Фуқаролик ва оилавий ишлар бўйича ҳуқуқий ёрдам ҳамда ҳуқуқий муносабатлар тўғрисида шартнома (1998 йил 19 феврал) Юридическая информационная система ПРАВО. Международное право. 2000 й. 1 апрелдаги версияси.
5. Скарин А.С. Международное частное право: Учебное пособие-СПб: Изд-во Михайлова В.А. Издательство "Полигус", 1998, 9-боб.